

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО НАУКИ ЗА ОБРАЗОВАНИЕТО И ИЗКУСТВОТА**

**АВТОРЕФЕРАТ
НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД НА ТЕМА:**

**“СОЦИАЛНОТО ВКЛЮЧВАНЕ НА УЧЕНИЦИТЕ С УМСТВЕНА
НЕДОСТАТЪЧНОСТ ЧРЕЗ ИЗВЪНКЛАСНИТЕ ДЕЙНОСТИ“**

за присъждане на образователна и научна степен „Доктор“ в професионално
направление 1.2. Педагогика – Специална педагогика

Докторант:
Мария Алексакуди

Научен ръководител:
проф. Катерина Караджова

София, 2024

СЪДЪРЖАНИЕ

ПЪРВА ГЛАВА: Теоретичен преглед: социално интегриране на ученици с умствена недостатъчност в извънкласните дейности	5
1. 1. Умствена недостатъчност – дефиниции и обща характеристика в периода на училищната възраст.....	5
1.1 Социалния статус на учениците с умствена недостатъчност.....	6
1.2 Социални умения на ученици с умствена недостатъчност в масовото образование	7
1.3 Образователната среда като основен поддръжник за подобряване на социалните умения при ученици с умствена недостатъчност.....	8
1.4 Подобряване на социалните умения на ученици с умствена недостатъчност по време на извънкласните дейности.....	10
1.5 Социално включване на ученици с умствена недостатъчност в извънкласните дейности	11
ВТОРА ГЛАВА: Дизайн на изследването	Error! Bookmark not defined.
2.1 Цел, хипотези и задачи на изследването	Error! Bookmark not defined.
2.2 Философия на изследването	15
2.3 Участници в изследването	Error! Bookmark not defined.
2.4 Инструменти на изследването	17
2.5 Изследователски процес.....	Error! Bookmark not defined.
ТРЕТА ГЛАВА: Резултати	Error! Bookmark not defined.
2.1 Резултати от количественото изследване	Error! Bookmark not defined.
2.2 Резултати от качественото изследване	41
Заклучение	Error! Bookmark not defined.

ВЪВЕДЕНИЕ

Още от преди много десетилетия социалната интеграция на учениците с умствена недостатъчност е представлявала значителен проблем (Brown et al., 2020). Социалното включване и интеграция може да бъде постигнато чрез различни дейности в класната стая, както и извънкласни дейности, когато учителите осигуряват професионално насочване и надзор. По отношение на популацията, вида, степента, типа, продължителността на нарушението и изискването за индивидуализирани услуги и подкрепа, умствената недостатъчност се отнася до същата група хора, които преди са били класифицирани като хора с умствена недостатъчност. Както умствената недостатъчност, така и емоционалното разстройство като депресията не са заразни (Pratt & Greydanus, 2007). Състоянието на умствена недостатъчност не може да бъде излекувано. Децата с умствени нарушения обаче могат да придобият много нови умения. Те може просто да се нуждаят от повече време или да учат по различен начин от другите деца. Децата с умствени нарушения, които страдат от допълнителни специфични затруднения в ученето, понякога нямат подходящи за възрастта социални умения, което нарушава тяхното социално функциониране (Patel, Cabral, Ho, & Merrick, 2020). Изключително важно е да се разгледат алтернативни възможности за развитие на социални умения, тъй като интегрирането и обучението на социални умения в класната стая за тези деца има ограничено въздействие. Ползите от участието в дейности за деца с интелектуални и специфични обучителни затруднения са слабо разбрани, но са в благоприятна връзка със социалното включване на децата (Patel, Cabral, Ho, & Merrick, 2020).

Както интелектуалното функциониране (като общуване, учене и решаване на проблеми), така и адаптивното поведение са значително по-предизвикателни за децата с умствена недостатъчност. (Tassé, Luckasson & Schalock, 2016). Умствената недостатъчност може да варира от лека до тежка степен. Децата, които са с по-тежка степен, обикновено се нуждаят от повече подкрепа, особено в класната стая. В общности със силни инструкции и подкрепа, децата с по-лека форма на умствена недостатъчност, могат да развият някои независими умения (McKenzie et al., 2016). Ранното социално интегриране е решаваща възможност за учене, която помага за развитието на адаптивни социални умения на децата. Ранното социално включване на децата започва в ранна детска възраст и се усложнява, с развитието на езика им. Докато стигнат четири годишна възраст, типично развиващите се деца могат да играят съвместно с връстниците си. Децата искат да участват в дейности със своите съученици, които са на тяхната възраст, докато преминават през

началното и средното училище (Simplican et al., 2015). Те имат шанса да изградят репертоар от социални умения чрез практическо обучение, което е от съществено значение за социалното приспособяване. Също така те първоначално се научават как да взаимодействат социално, като наблюдават социалните действия на своите съученици и участват в различни срещи, които укрепват доброто социално поведение, докато продължават да развиват своите социални умения.

През последните години концепцията за включване по отношение на участието на учениците в училищната среда се очертава като един от най-значимите проблеми. Децата с умствени затруднения могат да се асимилират социално в училище, според международната научна библиография (Hall et al., 2015). Обществените предимства на приобщаващото образование обаче не винаги се осъзнават. Проучванията показват, че самото записване на ученици с умствена недостатъчност в обикновената класна стая не винаги е достатъчно поради техните ограничени социални умения и произтичащата от това необходимост от интервенции. Авторите проучват как да интегрират ученици с умствена недостатъчност в училище, като имат предвид, че това първоначално е свързано с промяна на методите на обучение, използвайки целенасочена, индивидуална, структурирана и интегрирана програма за ученици със специални образователни потребности. Като една от техните образователни области в общността, ние ще се концентрираме върху подобряването на техните социални способности във връзка с училището. Основният приоритет за включването на ученици с умствена недостатъчност в училищната общност са образователните интервенции, които са насочени върху налагането на социални умения (Louw et al., 2019). Децата също научават повече за своите нежелани социални навици, когато получават градивна критика от другите деца. Децата, които се борят да развият и използват ефективни социални умения с другите деца, се възприемат от своите връстници като социално неспособни и са изложени на риск от социална изолация. Шансовете за практикуване на критични способности, които могат да подобрят социалното развитие, са допълнително ограничени от тази изолация (Cummins & Lau, 2003). Чрез провеждането на настоящото теоретично и експериментално изследване, се изразява надеждата за принос към текущата база данни от информация и стратегии за подобряване на процеса на социално интегриране на ученици с умствена недостатъчност – в настоящия случай – чрез прилагане на различни техники и подходи по време на извънкласните дейности.

ПЪРВА ГЛАВА

Теоретичен преглед: социално интегриране на ученици с умствена недостатъчност в извънкласните дейности

1. Умствена недостатъчност – дефиниции и обща характеристика в периода на училищната възраст

Умствените нарушения съществуват много форми, с множество основни причини. Най-разпространеното нарушение на развитието е умствената недостатъчност. Когато дадено лице проявява определени ограничения в когнитивното представяне и умения, като комуникация, социални способности и способности за самообслужване, се счита, че има интелектуална недостатъчност (intellectual disability ID). Поради тези ограничения едно дете може да расте и да учи по-бавно или по друг, различен начин, различно от дете, което има типично развитие. Най-разпространеното нарушение на развитието е умствената недостатъчност. Умствената недостатъчност понастоящем се определя от Американската асоциация за интелектуални нарушения и увреждания в развитието, като „нарушение, характеризиращо се със значителни ограничения както в интелектуалното функциониране, така и в адаптивното поведение, изразено в концептуални, социални и практически - адаптивни умения. Това състояние започва преди 18-годишна възраст. За да се приведе по-добре в съответствие със съвременните представи за нарушение, Асоциацията промени името през 2007 г., както и името на нарушението от предишния термин, като умствена недостатъчност” (Tassé & Grover, 2013). По подобен начин Американската психиатрична асоциация определя това нарушение като „разстройство с начало по време на периода на развитие, което включва както интелектуални, така и адаптивни функционални дефицити в концептуална, социална и практическа област“ в своя Диагностичен и статистически наръчник, пето издание. Освен това, тъй като се очаква предстоящият ICD-11 да използва термина „разстройство на интелектуалното развитие“, за да означава включване на нарушено функциониране на мозъка в ранна възраст, наскоро издаденият DSM-5 използва термина „нарушение на интелектуалното развитие“ като еквивалентен термин за „умствена недостатъчност”. Освен това, федерално законодателство в Съединените щати заменя термина интелектуално увреждане с умствена недостатъчност; в резултат на това терминът се използва в американското право и обществена политика, докато „обучителни затруднения“ се използва в Обединеното кралство. Въпреки че няма известно лечение за лицата с умствена недостатъчност,

Автор: Мария Алексакуди

Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

повечето деца могат да придобият различни умения. Просто казано, отнема им повече време и повече усилия.

1.1 Социалния статус на учениците с умствена недостатъчност

Социално-икономическият статус (Socioeconomic status - SES) включва не само доходите, но и ниво на образование, финансова стабилност и самовъзприемане на социално положение и класа. Социално-икономическият статус на дадено лице може да включва аспекти на качеството му на живот, както и шансовете и привилегиите, които са му достъпни в обществото. Хората с нарушения са по-склонни да бъдат безработни и да живеят в бедност въпреки тези и други видове помощ. Две трети от хората с нарушения, според Американската асоциация на хората с нарушения, са в трудоспособна възраст и желаят работа. Високият процент на бедност сред хората с нарушения поражда опасения относно достатъчността на обществената помощ за тези хора и на стимулите за подпомагане на хората при намирането на нова работа (Banks, 2017 г.). Освен това в продължение на много години съществуват неравенства в училищното обучение. Значително проучване сред хора на 65 и повече години установи, че 20,9 процента от лицата без нарушения не са завършили гимназия, в сравнение с 25,1 процента и 38,6 процента от лицата без тежки или тежки нарушения, съответно. Големи несъответствия възникват при сравняване на постигането на по-високи обучителни степени. Бакалавърска степен или по-висока степен са придобили приблизително 15,1% от хората на възраст 25 и повече години с нарушение, според преброяването от 2015 г., в сравнение с 33,0% от хората в същата възрастова група без нарушения (Lamichhane, 2013). Също така, според проучване сред лица, които имат проблеми с мобилността, инициативите за насърчаване на здравето, насочени към хората с нарушения, могат да подобрят качеството на живот и да държат медицинските разходи под контрол. Членовете на семействата, които се грижат за хора с хронични или инвалидизиращи заболявания, са изложени на опасност, според голям брой проучвания. Стресът от предоставянето на грижи за възрастни хора или семейство с нарушения може да доведе до емоционални, психически и физически здравословни проблеми. Децата, които са интегрирани, обикновено са изключени от своята социална група. Въпреки това, ние вярваме, че интегрираните настройки са подходящи както за ученици с нарушения, така и за ученици без нарушения, поради възможностите за социално развитие, които могат да предложат.

Автор: Мария Алексакуди

Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

1.2 Социални умения на ученици с умствена недостатъчност в масовото образование

Учениците с интелектуални затруднения трябва да бъдат интегрирани. С други думи, децата с умствена недостатъчност трябва да посещават училище заедно със своите съученици без нарушения. Въпреки това по-голямата част от децата с умствена недостатъчност посещават институции за специални нужди или се обучават вкъщи. Мейнстриймът предлага естествена, реална среда, което е основното му предимство (Drossinou-Korea & Panopoulos, 2017). Важни житейски умения се преподават в такава среда. Редовните класни стаи предлагат редица предимства за практическото обучение. Първо, интегрирането предоставя изобилие от възнаграждаващи шансове за социализация. Много лица с умствена недостатъчност се борят социално. Техният успех в живота в крайна сметка е възпрепятстван от тези социални ограничения. Социалните умения могат да се развиват и преподават само в социална среда. Оптималната социална среда се осигурява от редовната класна стая. Например, чрез социална имитация, ученици с разстройства като синдром на Прадер-Уили, синдром на чупливата X- хромозома и синдром на Даун могат да успеят в социалните умения. Тези ученици печелят много от гледането и копирането на своите съученици в типичната класна стая. Освен това интегрирането въвежда разнообразие за всички деца. В реалния свят такова разнообразие се среща често. Децата в крайна сметка ще срещнат много различни хора през живота си, независимо дали имат умствена недостатъчност или не. Най-доброто място за наблюдение и приспособяване на тези различия е класната стая. Това практическо обучение е полезно. То насърчава приемането на човешкото разнообразие (Drossinou-Korea & Panopoulos, 2017). Други твърдят, че интегрирането е несправедливо спрямо учениците, които имат средно по успех представяне. Това е така, защото учениците, които имат нужда от по-индивидуализирано обучение, го получават от учителите. Останалите ученици сега са оставени да се борят сами. Други учени обаче смятат, че включването на деца със специални нужди е от полза и за учениците с типично развитие. То предлага на тези ученици шанса да инструктират и наставляват (Dwi Arini, Sunardi & Yamtinah, 2019).

Въз основа на горното, масовите училища обикновено се смятат за места, където академичното, емоционалното и социалното израстване на децата с нарушения може да бъде ускорено. Чрез развитието на социалните умения като еднакво важни за изучаването на академични концепции, основната учебна програма очевидно отговаря на изискванията на учениците. Терминът „социални умения“ се отнася до култивиранията социално приемливи

поведения, които поддържат ползотворни междуличностни срещи. Във връзка с това социалната компетентност се определя като наблюдаван и количествено измерим компонент на социалното поведение, което целевото дете проявява, когато взаимодейства с другите. Съответно развиването на тези умения може да помогне на тези лица да изградят ефективни взаимоотношения с другите хора, което е важен крайъгълен камък в развитието на децата (Jureviciene, Kaffemaniene & Ruskus, 2018). Според тази гледна точка има нарастващи доказателства, че общите резултати от развитието на децата зависят до голяма степен от растежа и придобиването на социални умения. Според изследванията общата степен на адаптивно поведение при хората с интелектуални затруднения се влияе значително от социалните умения. Има нужда от подпомагане на резултатите от развитието на социалната интеграция, социалната компетентност и социалните взаимоотношения за хората с нарушения. Като се има предвид признатото значение на социалното функциониране, развитието на социалните умения при децата с нарушения, трябва да бъде приоритет в тяхното образование, тъй като придобиването на подходящи социални умения ще подобри цялостното им функциониране и ще увеличи тяхната интеграция в обществото (Jureviciene, Kaffemaniene & Ruskus, 2018). Според по-ранни проучвания върху социалното функциониране на деца с нарушения, придобиването на социални умения е отделна учебна цел за тази популация, по-специално, защото идва с присъщи ограничения. Има много причини да смятаме, че децата със специални нужди ще получат социални ползи от участието си в масови дейности. Учениците с умствена недостатъчност могат да се научат на социално поведение чрез шансовете, предоставени от заобикалящата ги среда и от това, което виждат в други типично развиващи се деца. Социалните умения могат да бъдат научени чрез имитиране на приемливо поведение от другите, дори при деца със сериозни нарушения и със силно индивидуализирани нужди, за които академичните изисквания са без значение. Връстници, които имат типично развитие, могат да бъдат особено полезни за учениците с умствена недостатъчност, защото могат да наблюдават и имитират другите (Imaniah & Fitria, 2018).

1.3 Образователната среда като основен поддръжник за подобряване на социалните умения при ученици с умствена недостатъчност

Повечето проучвания показват, че хората с умствена недостатъчност могат да напреднат в степента си на приспособяване, когато навлязат в зряла възраст. Въпреки това, те често проявяват

неправилно поведение в социалните среди, което води до отхвърляне и изключване от техните връстници. Липсват им социалните умения, необходими за справяне с трудностите в живота или за успешно взаимодействие с обществото. Неправилното възприятие на социалните обстоятелства може да доведе до неподходящо социално поведение при хора с умствена недостатъчност. Освен това те се борят да разпознаят контекстуални знаци и обстоятелства, да разберат социалните и емоционални взаимоотношения и да разберат емоциите и гледните точки на другите (Musenyente, Han & Knigge, 2022). Те може да не разбират как причините и следствията работят в обществен контекст. Често им липсват познания за това как да действат правилно при определени обстоятелства и как да говорят по различен начин с възрастните и съучениците си. Те може да пропуснат как другите хора реагират на тях и да тълкуват погрешно социалните знаци и отклонения. Целта на настоящото изследване е да се определят функционалните социални умения на лицата с интелектуални затруднения и да се анализират тези умения във връзка с пола, нивото на нарушение, вида на посещаваното училище и годините на обучение (Musenyente, Han & Knigge, 2022).

Освен това, няма широко призната дефиниция за социални умения. Съществува обаче общо съгласие, че социалните умения са свързани както с ползотворните социални взаимодействия, така и с капацитета за създаване и поддържане на здрави социални връзки. Хората, които притежават социална компетентност, са в състояние да използват социалните срещи за постигане на собствените си цели, като същевременно вземат предвид целите на другите. Това значение прави разлика между междуличностните способности, които са от решаващо значение за себе си, и междуличностните способности, които са насочени към други хора. Резултатите от различните изследвания са в съответствие с хипотезата, че социалните умения са само една от причините, поради които някои ученици с умствена недостатъчност, може да са изложени на по-голям риск да бъдат по-малко социално ангажирани в класните си стаи, отколкото техните връстници. Лошото ниво на социални умения на учениците с умствена недостатъчност изглежда не е повлияло на това дали са се сприятелили или са били отхвърлени. В резултат на това трябва да има други променливи, които имат по-голямо въздействие върху социалното участие на тези ученици. На лично ниво могат да се намерят потенциални причини. Трябва обаче да се вземат предвид и груповите процедури. Стратегия, която показва обещание при разработването и оценката на интервенции за насърчване на социалните взаимодействия между ученици със и без СОП, е да

Автор: Мария Алексакуди

Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

се наблегне повече на груповите процеси, отколкото на индивидуалните характеристики. Всички, включително връстници и учители, трябва да положат усилия и да участват в насърчаването на социалното участие. Изследванията на общественото участие също могат да се възползват от тази промяна в гледната точка. Този метод изисква изследователите да обръщат повече внимание на факторите на ниво класна стая или група, отколкото на индивидуалните черти. В резултат на групови и индивидуални фактори, социалното участие на учениците в приобщаващи класни стаи всъщност е много вероятно да се различава.

1.4 Подобряване на социалните умения на ученици с умствена недостатъчност по време на извънкласните дейности

Някои проучвания разглеждат връзката между участието на гимназистите в структурирани извънкласни дейности, удовлетворението от живота и обществения интерес. Структурираните извънкласни дейности са описани от авторите като умствено или физически изискващи усилия, като например спонсориран от училището събития, обучение от връстници, спорт и доброволчество в приюти за бездомни (Kavale & Mostert, 2004). След като се запишат в средно училище, учениците са помолени да изброят своите извънкласни дейности. Констатациите показват, че тийнейджъри, които участват в по-организираните извънкласни дейности, отколкото техните по-малко ангажирани връстници, дават на своите училища по-високи оценки на удовлетвореност. Прогнозирането на академичния успех е център на изследванията върху социалното участие. Например, в дългосрочно проучване на антисоциални юноши с висок риск, учениците, които са участвали в една или повече извънкласни дейности преди единадесети клас, са имали по-ниски нива на отпадане от училище и криминални прояви в сравнение с юношите в риск, които не са участвали в такъв тип дейности. Този резултат не доказва причинно-следствена връзка, но участието в извънкласни дейности може да предложи на високорисковите младежи полезната социална подкрепа, от която се нуждаят (Mahoney, Cairns & Farmer, 2003). Изследвания с деца в училищна възраст, които разглеждат участието на учениците в извънкласни или извънучилищни дейности, като клубове, спорт или църковни дейности, разкриват и предимствата на социалния опит. Други учени разглеждат връзката между извънкласните дейности и приспособяването на учениците от четвърти клас. Участието в извънкласни дейности е свързано с по-добри оценки на академичната компетентност от учителите.

Автор: Мария Алексакуди

Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

1.5 Социално включване на ученици с умствена недостатъчност в извънкласните дейности

Като се има предвид, че децата с умствена недостатъчност често нямат социални умения, трябва да им дадем социална подкрепа в контекста на класната стая. В гимназията, когато социалните очаквания са по-високи и участието в клас се определя до голяма степен от социалното взаимодействие, хората със социалните недостатъци на умствената недостатъчност стават по-очевидни. Тийнейджърите с умствена недостатъчност трябва да прилагат социални умения към програми, които ще подобрят тяхната точност в уменията (като изразяване на нужди и желания, общуване и изчакване времето, когато да говорят) в обикновена училищна среда. Тази програма ще включва поведенчески и структурирани преподавателски интервенции, както и видео моделиране, за насърчаване на социалната функция и подпомагане на учениците да използват уменията си бързо и ефективно. Честотата на износените социални функции, показвани от подрастващите с умствена недостатъчност, сочи към необходимостта от ефективна социална помощ и програми, които могат да им помогнат да развият, обобщят и поддържат своите социални умения (Drossinou-Korea et al., 2016). Използването на образователна програма за социални умения в групи ученици с и без умствена недостатъчност дава подобни констатации в други проучвания. За да се оцени генерализирането на целеви социални умения в общи училищни условия, както и дългосрочното запазване на придобитите социални умения при ученици с умствена недостатъчност, е от решаващо значение, например, да се приложи груповото обучение, базирано на програмата, като цяло в училищата. От учениците се очаква да постигат обществени цели, като например участие в извънкласни дейности с ученици, които нямат умствена недостатъчност (Drossinou-Korea et al., 2016). За тийнейджъри с разстройства от аутистичния спектър и умерено ниво на умствена недостатъчност, подходът на интервенция на VGI има потенциал да бъде ефективен. Подобна интервенция може да се използва в обществена образователна среда (Metsapelto & Pulkkinen, 2011). Нивото на социални умения при учениците с умствена недостатъчност е невероятно ниско в средното образование, въпреки факта, че разговорът с учители и връстници е основната форма на социално взаимодействие в класната стая и очакванията за подходяща комуникация и изискванията за социално одобрение нарастват. Поради това, е от съществено значение да се предлагат инструкции за социални умения и възможности за социално взаимодействие едновременно, като се има предвид, че съучениците с и без нарушения,

Автор: Мария Алексакуди

Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

обикновено имат ограничени умения за взаимодействие и малко споделен опит. В това проучване са изследвани социалните способности на петима ученици, двама от които също имат разстройство от аутистичния спектър. Приятелите им с типично развитие ги инструктираха как да се мотивират да вземат книга за комуникация и да започнат да разговарят с връстниците си. В крайна сметка стана ясно, че тези петима ученици са били по-комуникативни с връстници си с типично развитие в училищния двор, в резултат на използването на учебника за комуникация във връзка с възможностите за взаимодействие (Drossinou-Korea et al., 2016). Констатациите от изследването допринасят със знания за малкото публикувани интервенции за социалните умения при ученици от гимназията с умствена недостатъчност и значително разширяват литературата за използването на учебници за общуване с ученици, които нямат социални умения. Необходими са повече интервенционни проучвания за прилагане на социални умения за преподаване на ученици със СОП, особено на тези, които имат когнитивни, поведенчески и умствени нарушения. Подобно на това, други изследвания обсъждат методи за промяна на социалното поведение на ученици с умствена недостатъчност, като усъвършенстване на способностите за сътрудничество (работа в групи, изпълнение на задачи в групи) и използване на ролеви модели (моделиране). Крайната интервенция може да се комбинира с познаване на социални истории и видеоклипове (видео моделиране). Направено е проучване, за да се изследват ефектите от интервенция, която преподава социални умения на лица с умствена недостатъчност, чрез комбиниране на видео моделиране и социални истории. Въпреки това социалните приказки се използват успешно за преподаване на социални умения, предимно на хора с умствена недостатъчност. Изследванията показват, че преподаването на ученик с умствена недостатъчност, с помощта на социални истории може да наложи добро поведение. Истории, които се занимават с развитието на контакт с очите чрез сутрешните му дейности, дейностите му в свободното време, участието му в естествения курс и как да получи помощ, са използвани в това изследване (Drossinou-Korea et al., 2016). Освен това други изследователи проучват как социалните истории на ученици с умствена недостатъчност могат да бъдат използвани за оценка на образователни и учебни интервенционни програми. Те стигат до заключението, че тъй като социалните истории помагат за развитието на социални умения и изясняването на идеи, свързани с разбирането на аналитичната обща учебна програма, те са ефективен и прост метод за обучение на деца с умствена недостатъчност.

Обобщение и заключение

Автор: Мария Алексауди

Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

Образователните интервенции, които поставят висок приоритет върху развитието на социалните умения, са основен въпрос за интеграцията на ученици с умствена недостатъчност в училищната общност. Проучвания върху ученици с умствена недостатъчност показват, че те взаимодействат със своите съученици и са приети от тях, въпреки че имат по-слабо развити социални умения. В бъдеще опасенията относно интегрирането на ученици с умствена недостатъчност, могат вместо това да се съсредоточат върху това как и какво се преподава, а не само къде се преподава. По-голямата част от курсовете за обучение по социални умения използват методи за анализ на задачи, за да разделят социалните задължения на по-изпълними части. Те наблягат много на социалните игри или използването на настолни игри за умения за сътрудничество, както и умения за взаимодействие за налагане на езикови и неезикови умения. Те включват стратегии за обучение, ролеви игри, репетиции, конструктивна критика и техники за укрепване по време на извънкласни дейности. Всички горепосочени данни сочат методи за подпомагане на децата и тийнейджърите с умствена недостатъчност да развият своите социални умения, за да подпомогнат интегрирането им в училище. В резултат на дизайна на това проучване и неговите ограничения, ние трябва да изберем бъдещи изследователски насоки за подобряване на техниките и методите на преподаване в специалното образование и справяне, с акцент върху извънкласните дейности.

ВТОРА ГЛАВА

Дизайн на изследването

2.1 Цел, хипотези и задачи на изследването

Целта на настоящото изследване е да се проучи дали участието на ученици с умствена недостатъчност в училищни извънкласни дейности допринася за тяхното по-добро и по-ефективно социално включване.

Основната хипотеза на изследването е, че учениците с умствена недостатъчност, които участват в училищни извънкласни дейности, развиват по-добре своите умения и следователно постигат по-ефективно социално включване, отколкото учениците с умствена недостатъчност, които не участват в извънкласни дейности. По-подробно, хипотезата на изследването на дисертационния труд е формулирана и контролирана чрез изследователския процес:

Хипотеза 1: Предполага се, че участието в училищни извънкласни дейности подобрява социалните умения (отговорност, сътрудничество, утвърждаване, самоконтрол) на учениците с умствена недостатъчност.

Хипотеза 2: Предполага се, че участието в училищни извънкласни дейности подобрява двигателните умения (фини и груби) на учениците с умствена недостатъчност.

Хипотеза 3: Предполага се, че участието в училищни извънкласни дейности подобрява перцептивните умения (характеристики, възприемане на граници, пространство, връзка, светлина/сянка и цялост) на учениците с умствена недостатъчност.

Хипотеза 4: Предполага се, че няма значителни разлики в степента, в която участието в училищни извънкласни дейности, оказват влияние върху социалното включване на ученици с умствена недостатъчност в зависимост от техните демографски характеристики (пол и възраст).

Хипотеза 5: Предполага се, че колкото по-положителни са възприятията на учителите за важността на училищните извънкласни дейности, толкова по-положително е подобряването на социалните, двигателните и перцептивните умения на учениците с умствена недостатъчност след участие в тях.

Хипотеза 6: Приема се, че колкото повече училищната култура е основана на сътрудничество, толкова по-положително е подобряването на социалните, двигателните и перцептивните умения на учениците с умствена недостатъчност след участие в училищни извънкласни дейности.

За постигане на целта на дисертационния труд са определени следните задачи.

- 1) Организиране на изследване, базирано на експерименталната методология, за да се покаже приносът на извънучилищните дейности и извънкласни дейности за подобряване на социалното включване на ученици с умствена недостатъчност.
- 2) Анализ на резултатите от смесен тип (количествен и качествен) от експерименталното изследване.
- 3) Разработване на специална форма за анализ на количествени данни относно ефекта от участието на ученици с умствена недостатъчност в извънкласни дейности и извънучилищни дейности върху подобряването на техните умения (социални, двигателни, перцептивни).
- 4) Разработване на специална форма за анализ на качествени данни относно ефекта от участието на ученици с умствена недостатъчност в извънкласни дейности и извънучилищни дейности върху подобряването на техните умения (социални, двигателни, перцептивни).
- 5) Използване на подходящи статистически инструменти за изследване въздействието на обективни фактори (пол и възраст) и фактори на заобикалящата среда (училищна култура и възприятия на учителите) върху приноса на базираните в училище извънкласни дейности за подобряване на социалното включване на учениците с умствена недостатъчност.
- 6) Предоставяне на средните училища на схема от идеи за създаване/прилагане на училищна извънкласна програма за извънкласни дейности за подобряване на социалното включване на ученици с умствена недостатъчност.

2.1 Философия на изследването

Настоящото изследване се основава на експерименталната методика и по-специално на философията на учебния експеримент. Учебният експеримент не е напълно стандартизиран процес, а по-скоро концептуален инструмент за ефективно организиране на дейностите на изследователите. Подчертава се, че това е преди всичко инструмент, насочен към изследване и до голяма степен се основава на методологията на клиничното интервю, предложено от Piaget (Steffe & Thompson, 2000). Разбира се, клиничното интервю има за цел да проучи до каква степен учениците са разбрали новите знания. Обратно, експериментът с преподаването се фокусира върху

Автор: Мария Алексакуди

Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

разбирането на степенята, в която учениците показват подобрене и напредък, въз основа на експериментиране с начини и средства за влияние върху знанията. Следователно обучаващият експеримент има функционална и динамична роля за постигане на целите, поставени от изследователите, и несъмнено процесът е много адаптивен към тези цели (Steffe & Thompson, 2000). Образователният експеримент включва поредица от учебни епизоди – сценарии, в които участват един или повече ученици, свидетел (изследовател), който наблюдава, но се използва и метод за запис на случващото се. Чрез наблюдение и записване се прави концептуален анализ с цел разкриване на напредъка на участващите ученици (Steffe & Thompson, 2000).

2.2 Участници в изследването

2.2.1 Ученици

Участниците в това изследване са общо 22 ученици от средните училища, посещаващи Единна специална професионална гимназия-лицей (ENEEGIL). В Гърция учениците със специални образователни потребности или умерени/високи функционални нарушения посещават тези училища. Всички участвали ученици са с официална диагноза лека или умерена степен на умствена недостатъчност, а някои имат съпътстваща болест или други заболявания като разстройство от аутистичния спектър, двигателни, слухови и говорни нарушения, поведенчески проблеми, както и епилепсия. Възрастта на участващите ученици е от 14 до 21 години. От общо 22 ученици, 12 (54,5%) участват в училищна програма с извънкласни дейности (експериментална група), докато останалите 10, (45,5%) са контролната група. Освен това, за завършване на програмата за извънкласни дейности, изследователят, специализиран в селското стопанство, си сътрудничи с други учители от различни специалности (напр. музика, изкуства, филология и математика). По-подробно, от общия брой ученици в експерименталната група 58,3% са мъже и 41,7% жени. Във възрастово отношение - 25,0% са на 15 години, а 25,0% - на 16 години. 16,7% от учениците са на 14 години, а 16,7% - на 17 години. Само един ученик е на 18 години, а друг на 21 години. По отношение на съпътстващото заболяване, 3 ученици имат разстройство от аутистичния спектър, 2 ученици имат двигателни нарушения, 1 ученик е със слухови/говорни нарушения, 3ма - с поведенчески проблеми и 1 - с епилепсия (таблица 1). От друга страна - контролната група се състои от 60,0% мъже и 40,0 жени. 40% от учениците са на 16 години, 30% на 18 години, 20% на

Автор: Мария Алексакуди

Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

17 години и само 1 ученик е на 15 години. И накрая, 2ма от тези ученици имат двигателни нарушения, 2ма поведенчески проблеми и 1 - разстройство от аутистичния спектър (таблица 2).

2.2.2 Учители

В изследването участват 8 учители от различни специалности, които отговарят на въпросника (Приложение В) и са интервюирани за нуждите на качествено изследване. Всички учители работят в училището, където се провежда експерименталният процес, като те допълнително си сътрудничат с изследователя по време на реализацията на извънкласните дейности и оценката на уменията на учениците. От общия брой на извадката, повечето учители (75%) са жени, а останалите 25% са мъже. По отношение на възрастта, 2ма (25%) от учителите са по-млади (20-30 години), а другите 2ма (25%) са на възраст между 41-50 години. Останалите 4ма (50%) са на възраст между 31 и 40 години. 88% от преподавателите (7 души) имат магистърска степен и само 1 от тях притежава докторска степен. Що се отнася до трудовия стаж, 63% от учителите имат опит от 6 до 10 години, 25% - тоест 11 от тях повече от 10 години трудов опит и само 1 има трудов стаж 0-5 години. И накрая, по отношение на специалността, учителите са разпределени както следва: в областта на Земеделието (2), Музиката (1), Математиката (1), Филологията (1), Изобразителното изкуство (1), Гимнастиката (1) и Информатиката (1). (таблица 3).

2.3 Инструменти на изследването

Наблюдателна форма на образователния експеримент

Първият използван изследователски инструмент е формулярът за наблюдение (Приложение А). Този формуляр е попълнен за всяка от извънкласните дейности на реализираната програма и включва специфични критерии за оценка на въздействието на програмата върху трите категории умения на изследваните ученици (социални, двигателни и перцептивни). Всеки ученик е оценен за всеки критерий по скала, варираща от 1 до 5, като ниво 1 е най-ниското (ученикът никога не практикува такова умение по време на дейността) и ниво 5 като най-високото (ученикът винаги практикува такова умение по време на дейността). Различните критерии са организирани в групи - фактори и са получени след изследване на съответните психометрични претеглени скали. Тези скали са представени по-долу.

Система за оценка на социалните умения (Social Skills Rating System (SSRS)).

Автор: Мария Алексакуди

Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

Скалата SSRS е създадена от Gresham и Elliott (1990) за оценка на социалните умения, поведенческите проблеми и академичното представяне на учениците. Има три версии за учители, родители и ученици. За настоящото изследване е използван вариантът за учители и по-специално айтемите, свързани със социалните умения на учениците в следните области: „сътрудничество”, „утвърждаване”, „отговорност” и „самоконтрол”. За тези четири фактора има общо 30 елемента, които са критериите за оценка на социалните умения на учениците. Те са включени в отделен формуляр за наблюдение (Приложение А). По отношение на оценката е използвана петобална скала на Ликерт, от 1 до 5, с ниво 1 като най-ниско (ученикът никога не практикува такова умение по време на дейността) и ниво 5 като най-високо (ученикът винаги практикува такова умение по време на дейността) (**тази скала се използва за контрол на хипотеза 1 и 4**).

Оценка на двигателните умения

Двигателните умения са направени с помощта на 12 елемента, получени в резултат на изследването на различни скали, като Vineland-3 teacher Form, Bayley-III, Movement ABC-2 контролен списък (Matson, 2018). Елементите са организирани в два фактора. Първият изследва фините двигателни умения, докато вторият изследва грубите двигателни умения. Те са включени в отделен формуляр за наблюдение (Приложение А). По отношение на оценката е използвана петобалната скала на Ликерт от 1 до 5, с ниво 1 като най-ниско (ученикът никога не практикува такова умение по време на дейността) и ниво 5 като най-високо (ученикът винаги практикува такова умение по време на дейността). (**Използвана е за контрол на хипотези 2 и 4**).

Оценка на перцептивните умения

Оценката на уменията за възприятие е направена с помощта на 8 елемента, които се появиха от проучването на съществуващата литература за претеглени скали за оценка на този вид умения. Те са включени в отделен формуляр за наблюдение (Приложение А). По отношение на оценката е използвана петобална скала на Ликерт от 1 до 5 с ниво, 1 като най-ниско (ученикът никога не практикува такова умение по време на дейността) и ниво 5 като най-високо (ученикът винаги практикува такова умение по време на дейността). (**Използвана е за контрол на хипотеза 3 и 4**).

Въпросник за оценка на факторите на заобикалящата среда (*училищна култура и възприятия на учителите относно извънкласните дейности*)

Въпросникът (Приложение В) като изследователски инструмент е използван, за да се контролират **Хипотеза 5 и Хипотеза 6** за това дали факторите на околната среда, свързани с училищната

Автор: Мария Алексакуди

Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

култура и възприятията на учителите за извънкласните дейности, влияят върху ефективността на такива дейности за социално включване на ученици с умствена недостатъчност.

В първата част на въпросника има въпроси относно демографските характеристики на участващите учители (пол, възраст, специалност и трудов стаж). Втората част събира въпроси, които изследват училищната култура, в която е направено изследването. Елементите са от скалата за изследване на училищната култура (Wagner, 2006), която е преведена от английски на гръцки с помощта на метода на двоен превод (общо 17 елемента). Тази скала оценява общата култура, която управлява училището. Елементите са структурирани по петобална скала от типа на Ликерт със следните стойности: 1= Никога, 2= Рядко, 3= Понякога, 4= Доста често, 5= Много често/Винаги). 17-те точки са организирани в три фактора: 1) „Професионално сътрудничество“ между учителите в училището: Пет елемента от първата подскала имат за цел да изследват нивата на сътрудничество между учителите за решаване на проблеми от професионален характер като административни проблеми, проблеми с учебната програма, организационни проблеми и т.н., 2) „Афилиативна колегиалност“: 6 елемента имат за цел да проучат дали учителите са доволни от колективната работа, ако се подкрепят взаимно и ако в крайна сметка се чувстват като екип и 3) „Самоопределение/ефективност“ на учителите, което се измерва с 6 елемента. Те изследват дали учителите са склонни да работят за обща визия или се чувстват изолирани в едно безлично училище. Въпросникът завършва с въпрос (3 елемента), изследващ възприятията на учителите относно това дали извънкласните дейности допринасят за укрепването на уменията на учениците с умствена недостатъчност в трите изследвани области (социални, двигателни и перцептивни умения).

Интервю

Вторият изследователски инструмент, използван за тази дисертация с цел събиране на първичните данни от качествено изследване, е полуструктурираното интервю с въпроси с отворен край. Това е инструмент, който е използван с цел да попълни задълбочена информация от учителите и да подкрепи/обогати данните, получени по време на наблюдението на експерименталния процес. Определени са конкретни въпроси, които слкужат като насоки, така че всеки учител да може да отговори свободно. В тази насока изследователят променя формулировката на въпроса или иска допълнителна информация, в случай че това е необходимо. Интервюто в този дисертационен труд се състои от четири оси (Приложение С) и по-специално: 1)

Автор: Мария Алексакуди

Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

възприятия на знанието за социалното интегриране; 2) знания / опит във връзка с извънкласните дейности; 3) ползи за учениците с умствена недостатъчност от участие в извънкласните дейности; 4) бариери пред участието на ученици с умствена недостатъчност в извънкласните дейности.

2.4 Изследователски процес

Продължителността на учебния експериментален процес е една учебна година (от септември 2021 г. до май 2022 г.). Първоначално учителите, които участват, са информирани за целта на изследването и им е дадено да попълнят въпросника, намиращ се в Приложение В, относно училищната култура, но също така и техните възприятия за значението на извънкласните дейности и тяхното въздействие върху социалното интегриране на учениците с умствено нарушение. Преди да започнат, учителите са уведомени, че участието им е доброволно и могат да се оттеглят от процеса, ако желаят. След това изследователят разделя учениците на две групи (експериментална група и контролна група) (раздел 2.3). Учениците от експерименталната група са посещавали всички учебни предмети. В някои от тях обаче преподаването на дисциплината, съгласно учебния план, е заменено с извънкласна дейност. От друга страна, учениците от контролната група посещават само учебните предмети, предвидени по учебен план. След завършване на всяка извънкласна дейност, всеки ученик е оценен по критериите на формата за наблюдение, представен в Приложение А, по отношение на социалните, двигателните и перцептивните умения. Същите критерии са използвани и за оценка на уменията на учениците от експерименталната група след участие в различните училищни курсове. През учебната година са проведени следните извънкласни дейности.

- **1^{ва} извънкласна дейност**

Заглавие: Време за запознанство

Цел: Да се задълбочи познанието между участващите ученици, тъй като някои от тях посещават училището за първи път.

Продължителност: 2 учебни часа (септември 2021 г.)

Описание: Учениците от експерименталната група се срещат на мястото на срещата (библиотека). Изследователят ги информира за целта на дейността и след това процесът стартира. Всеки ученик задава въпрос на съученик, за да го опознае по-добре. Изследователят дава подходящ пример за въпроси (напр. „коя е любимата ти храна“) и след това създава подходяща концептуална таблица на дъската, записвайки въпросите и отговорите на учениците (продължителност 45 минути). По

Автор: Мария Алексакуди

Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

време на 2-рия учебен час, учениците отговарят на викторина с въпроси, свързани с информацията, събрана през 1-вия учебен час. Този тест е създаден от изследователя с помощта на Google формуляр. Целта на тази дейност е да се разкрие дали учениците помнят информацията, която техните съученици са дали за себе си. По време на дейността изследователят си сътрудничи с други двама учители. След приключване на дейността, за всеки ученик е попълнен формулярът за наблюдение по всички критерии.

- **2^{та} извънкласна дейност**

Заглавие: Време за боядисване

Цел: Учениците да следват конкретни инструкции, за да постигнат целта на дейността.

Продължителност: 3 учебни часа (октомври 2021 г.)

Описание: Учениците от експерименталната група се срещат на мястото на срещата (библиотека). Изследователят ги информира за целта на дейността и след това процесът стартира. Преди седмица е поискано всеки ученик да носи стара тениска, която вече не носи. Имаше двама ученици, които заявиха, че нямат такава тениска и поради тази причина изследователят им предостави такива тениски. Също така, изследователят е осигурил останалите материали като ръкавици, торбички, ластици и бои. Използвана е техниката на вратовръзка. Учениците влизат в стая и увиват тениските си с ластици, след като изследователят им е показал как да го направят. След това всички излизат на двора. Пред всяко дете е поставена черна торба за боклук. Всеки ученик поставя навитата тениска в торбата за боклук, заедно с три различни цвята боя. Учениците затварят торбата и смесват цветовете. След половин час всеки ученик изпира тениската в отделен леген на двора. Учениците разстилат тениските, за да изсъхнат. На следващия ден всеки ученик от експерименталната група избира ученик от контролната група и му подарява изработената от него тениска. По време на дейността изследователят си сътрудничи с още трима учители. След приключване на дейността, за всеки ученик е попълнен формулярът за наблюдение по всички критерии.

- **3^{та} извънкласна дейност**

Заглавие: Време за търсене на съкровища

Цел: Учениците да следват конкретни инструкции и да си сътрудничат по подходящ начин, за да постигнат целта на дейността.

Продължителност: 2 учебни часа (ноември 2021 г.)

Автор: Мария Алексакуди

Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

Описание: Учениците от експерименталната група се срещат на мястото на срещата (библиотека). След това изследователят информира за целта на дейността и след това процесът стартира. Учениците са разделени на две групи. На всяка група е даден списък с конкретни обекти. Изследователят е скрил тези предмети в различни части на училището, но също и в двора. В списъка е дадена и допълнителна информация (напр. кръгло е, забавно е и се е скрило в тревата). Учениците са помолени да се опитат да отгатнат и да разберат, че това е топка и да я намерят. За целта те са помолени да прочетат инструкциите, да работят заедно и да намерят предметите. По време на дейността изследователят си сътрудничи с още трима учители. След приключване на дейността, за всеки ученик е попълнен формулярът за наблюдение по всички критерии.

- **4^{та} извънкласна дейност.**

Заглавие: Време за игра

Цел: Учениците да играят и да си сътрудничат по подходящ начин.

Продължителност: 2 учебни часа (декември 2021 г.)

Описание: Учениците от експерименталната група се срещат на мястото на срещата (библиотека). След това изследователят ги информира за целта на дейността и след това процесът стартира. В две различни класни стаи чиновете са правилно организирани и са поставени шест различни настолни игри. На учениците се дава възможност свободно да избират отборите и игрите, които желаят да играят. Изследователят наблюдава децата и се намесва, ако е необходимо. Тя е сътрудничала с още трима учители. След приключване на дейността, за всеки ученик е попълнен формулярът за наблюдение по всички критерии.

- **5^{та} извънкласна дейност**

Заглавие: Време за готвене

Цел: Учениците да приготвят храни и да си сътрудничат по подходящ начин.

Продължителност: 4 учебни часа (януари 2022 г.)

Описание: Учениците от експерименталния екип се срещат на мястото на срещата (библиотека). След това изследователят ги информира за целта на дейността и след това процесът стартира. Всички ученици отидоват в училищната кухня. Изследователят с помощта на още двама учители са подготвили необходимите продукти, с които учениците да направят сладки. Въпреки това учениците са помолени да претеглят съставките според дадената им рецепта. Учениците са разделени на две групи. Едната група следва стъпките на рецептата за маслени бисквити, а втората

Автор: Мария Алексакуди

Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

за шоколадови бисквити. Когато бисквитките са изпечени и охладени, учениците ги украсяват с трюфели, шоколад и фондан. Накрая ги поставят в малки торбички и ги раздават на учениците и учителите от училището. По време на дейността изследователят си сътрудничи с още трима учители. След приключване на дейността, за всеки ученик е попълнен формулярът за наблюдение по всички критерии.

- **6^{та} извънкласна дейност**

Заглавие: Време за спорт

Цел: Целта е учениците да си сътрудничат и да практикуват двигателни, социални и перцептивни дейности

Продължителност: 4 учебни часа (март 2022 г.)

Описание: Учениците от експерименталния екип се срещат на мястото на срещата (библиотека). След това изследователят ги информира за целта на дейността и след това процесът стартира. Учениците, придружени от учители, посещават градския парк, където свободно играят на различни игри и спортове (основно отборни спортове като футбол, баскетбол, волейбол и др.). По време на дейността, изследователят си сътрудничи с още трима учители. След приключване на дейността, за всеки ученик е попълнен формулярът за наблюдение по всички критерии.

- **7^{ма} извънкласна дейност**

Заглавие: Време за изкуство

Цел: Целта е учениците да си сътрудничат, да изразяват себе си и да практикуват двигателни, социални и перцептивни дейности

Продължителност: 5 учебни часа (април 2022 г.)

Описание: Учениците от експерименталната група се срещат на мястото на срещата (библиотека). След това изследователят ги информира за целта на дейността и след това процесът стартира. Учениците рисуват и играят ролеви игри на базата на различни сценарии относно правата на човека (равенство на половете, свобода на словото и др.), социални проблеми (насилие, бедност, пътнотранспортни произшествия). Накрая учениците рисуват комикси по избрани от тях теми, които представят. Също така са гледали и филми, свързани с гореспоменатите теми. По време на дейността изследователят си сътрудничи с още трима учители. След приключване на дейността, за всеки ученик е попълнен формулярът за наблюдение по всички критерии.

- **8^{ма} извънкласна дейност**

Автор: Мария Алексауди

Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

Заглавие: Време за музика

Цел: Целта е учениците да си сътрудничат, да свирят с музикални инструменти, но и да слушат мелодии, които ги свързват със заобикалящата среда и с емоциите.

Продължителност: 3 учебни часа (април 2022 г.)

Описание: Учениците от експерименталната група се срещат на мястото на срещата (библиотека). След това изследователят ги информира за целта на дейността и след това процесът стартира. Учениците се събират в една класна стая и свирят на музикални инструменти свободно, но и под ръководството на учителя по музика в сътрудничество с изследователя и двама други учители. След това учителите покриват краката на учениците с шалове. Учениците слушат отделни звуци и са помолени да ги идентифицират (напр. звук на течаща вода и т.н.). След това са помолени да танцуват в ритъма на музиката, която слушат. Последва свирене на известни произведения на класическата музика и учениците са помолени да изразят чувствата си в рисунки. Накрая учениците слушат държавния оркестър на Гърция (онлайн чрез интерактивна маса). По време на дейността, изследователят си сътрудничи с други учители. След приключване на дейността, за всеки ученик е попълнен формулярът за наблюдение по всички критерии.

- **9^{та} извънкласна дейност**

Заглавие: Време за театър

Цел: Целта е учениците да си сътрудничат и да изразяват себе си чрез театър.

Продължителност: 3 учебни часа (април 2022 г.)

Описание: Учениците от експерименталната група се срещат на мястото на срещата (библиотека). След това изследователят ги информира за целта на дейността и след това процесът стартира. Учениците са разделени на групи и им са дадени драматични сценарии под формата на комикси с цел опростяване на преподаването, поради когнитивните ограничения на някои ученици. Проведени са репетиции и на учениците е казано, че освен думите, написани в сценариите за правата на човека, те могат да импровизират. В края на учебната година има представяне на театралните постановки пред членовете на училищната общност. По време на дейността, изследователят си сътрудничи с още трима учители. След приключване на дейността, за всеки ученик е попълнен формулярът за наблюдение по всички критерии.

- **10^{та} извънкласна дейност**

Заглавие: Време за земеделие

Автор: Мария Алексакуди

Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

Цел: Целта е учениците да си сътрудничат, да извършват селскостопанска работа и да практикуват двигателни, социални и перцептивни дейности

Продължителност: 10 учебни часа (март 2022 г. до май 2022 г.)

Описание: Учениците от експерименталната група отиват на мястото на срещата (библиотека). След това изследователят ги информира за целта на дейността и след това процесът стартира. Учениците са разделени на три групи. На всяка група са дадени различни семена за ароматни растения като босилек, риган, лавандула. Всяка група, използвайки подходящите инструменти, засажда семената в оранжерията на училището. Във всяка група членовете се грижат за растенията и наблюдават тяхното развитие, обсъждайки и обменяйки мнения с членовете на другите групи. Всеки един е информиран от изследователя и други учители, специализиращи в селското стопанство, относно свойствата и ползите от тези растения. Когато растенията порастват, учениците ги изсушават и създават ароматни сашета. Проведен е базар за продажбата на тези продукти и парите са предадени на ученическия фонд за екскурзия. По време на дейността, изследователят си сътрудничи с още трима учители. След приключване на дейността, за всеки ученик е попълнен формулярът за наблюдение по всички критерии.

- **11^{та} извънкласна дейност**

Заглавие: Пътуване – свободно време

Цел: Целта е учениците да си сътрудничат и да бъдат приобщени към обществото

Продължителност: 3 учебни часа (май 2022 г.)

Описание: С парите, събрани от дейност 10, се осъществи едnodневна екскурзия до близък по-голям град. В него участват всички ученици от експерименталната и контролната група. Учениците посещават местен фолклорен музей, както и археологически паметник. Те се разхождат из централния площад и пиха сок в едно от кафенетата. Сами си поръчват и плащат. По време на дейността изследователят си сътрудничи с още трима учители. След приключване на дейността, е попълнен формулярът за наблюдение по всички критерии за всеки ученик с акцент върху сравнението на учениците от двете групи.

ТРЕТА ГЛАВА

РЕЗУЛТАТИ

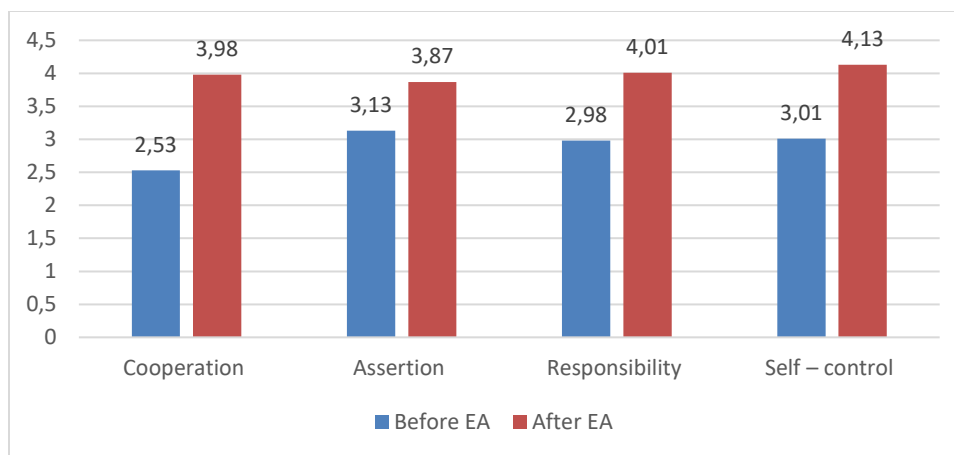
2.1 Резултати от количественото изследване

В този раздел на дисертационния труд са представени резултатите от количественото изследване, възникнали след съответния статистически анализ на данните. Чрез този процес изследователските хипотези са контролирани.

2.1.1 Въздействие на участието в извънкласни дейности върху социалните умения на учениците с умствена недостатъчност

Вариации в социалните умения в рамките на експерименталната група

Първо, е направена статистическа оценка, за да се контролира дали има статистически значими разлики в социалните умения на учениците преди и след участието им в извънкласните дейности. Според резултатите, средното представяне в социалните умения на учениците с умствена недостатъчност е по-ниско преди началото на извънкласните дейности в сравнение със съответното средно представяне след завършване на тези дейности. Средният резултат за подskalата „сътрудничество” нараства от 2,53 преди участието в извънкласните дейности до 3,98 след участие. За субskalата „утвърждаване” има средно увеличение на представянето от 3,13 на 3,87, докато за субskalата „отговорност” средното увеличение е от 2,98 на 4,01, а за субskalата „самоконтрол” от 3,01 на 4,13. Следователно и за четирите субскали, които измерват социалните умения на учениците, съществува подобрене (диаграма 1).

Диаграма 1: Средни разлики в четирите субскали за социални умения на ученици с умствена недостатъчност преди и след участие в извънкласните дейности

Според резултатите от двойния Simple T – тест (Таблица 1), има статистически значима разлика в средното представяне между социалните умения на учениците преди и след участие в извънкласни дейности за четирите подскали („сътрудничество“: $t = 2,213$; $df = 21$; $sig = 0,000 < 0,05$; „утвърждаване“: $t = 1,964$; $df = 21$; $sig = 0,012 < 0,05$; „отговорност“: $t = 1,634$; $df = 21$; $sig = 0,021 < 0,05$; „самоконтрол“: $t = 2,648$; $df = 21$; $sig = 0,000 < 0,05$), както и за общата скала на социалните умения на учениците („обща оценка за социални умения“: $t = 1,989$; $df = 21$; $sig = 0,006 < 0,05$).

Таблица 1: Средни разлики в социалните умения на ученици с умствена недостатъчност преди и след участие в извънкласни дейности (paired Simple T – Test).

Двойка 1-ва: Ученици с умствена недостатъчност			95% CI of the difference		t	df	Sig.
	Mean	Std. Deviation	Lower	Upper			
<i>преди - след участие в извънкласни дейности (общо за социални умения)</i>	1,14	1,262	1,253	4,215	1,989	21	0,006
<i>Сътрудничество</i>	1,45	0,965	1,123	3,962	2,213	21	0,000
<i>Утвърждаване</i>	0,74	0,899	1,691	3,697	1,964	21	0,012
<i>Отговорност</i>	1,03	1,014	1,234	4,213	1,634	21	0,021
<i>Самоконтрол</i>	1,12	0,789	1,325	4,129	2,648	21	0,000

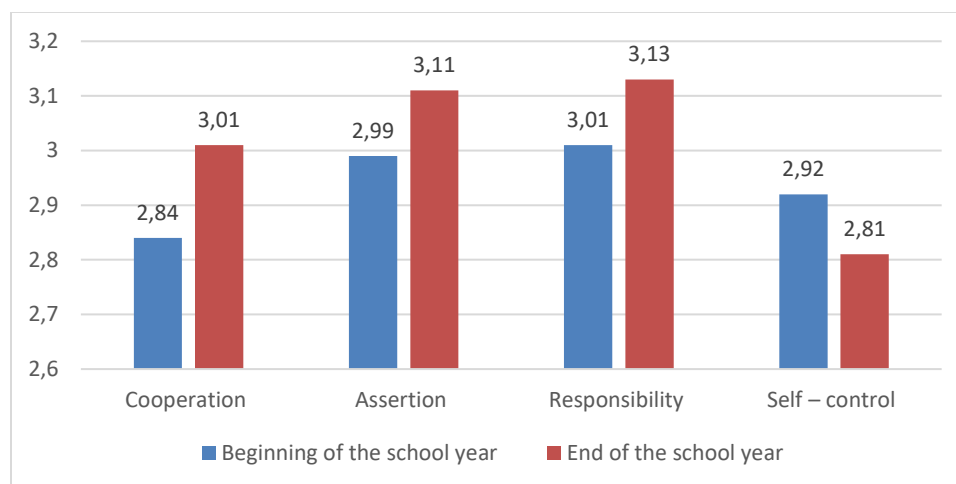
Вариации в социалните умения в контролната група

След горното е направена статистическа оценка, за да се провери дали има статистически значими разлики в социалните умения на учениците от контролната група, които не участват в

Автор: Мария Алексакуди

Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

извънкласни дейности, а са посещавали само курсове по учебна програма. Резултатите показват, че средните резултати в социалните умения на тези ученици не се различават значително. По-конкретно, средното представяне за подskalата „сътрудничество” нараства само от 2,84 в началото на учебната година до 3,01 в края. И за субskalата „утвърждаване“ (от 2,99 до 3,11) и за „отговорност“ (от 3,01 до 3,13) средното увеличение е много слабо, докато за субskalата „самоконтрол“ се наблюдава слабо средно намаление от 2,92 до 2,81. И накрая, за общия резултат на социалните умения има ниско средно увеличение (от 2,88 на 3,27). Горните резултати са илюстрирани на диаграма 2, където се установява, че за трите подskали, които измерват социалните умения на учениците, има слабо увеличение на средната стойност или с други думи подобрене, докато за подskalата „самоконтрол“ има намаляване на средната оценка.

Диаграма 2: Средни разлики в социалните умения на ученици с умствена недостатъчност от контролната група преди началото и в края на учебната година

Резултатите от двойния Simple T – Test показват, че няма статистически значима разлика в средното представяне на социалните умения на учениците преди и в края на учебната година за („сътрудничество”: $t = 1,312$; $df = 21$; $sig = 0,211 > 0,05$; („утвърждаване“: $t = 1,555$; $df = 21$; $sig = 0,177 > 0,05$; „отговорност“: $t = 1,657$; $df = 21$; $sig = 0,324 > 0,05$; „самоконтрол“: $t = 1,478$; $df = 21$; $sig = 0,236 > 0,05$; „обща оценка за социални умения“: $t = 1,126$; $df = 21$; $sig = 0,124 > 0,05$) (Таблица 2).

Таблица 2: Средни разлики в социалните умения на ученици с умствена недостатъчност преди и след участие в извънкласни дейности (paired Simple T – Test).

Двойка 1-ва: Ученици с умствена недостатъчност			95% CI of the difference		t	df	Sig.
	Mean	Std. Deviation	Lower	Upper			
<i>преди - след участие в извънкласни дейности (общо за социални умения)</i>	0,39	1,345	1,236	4,215	1,126	21	0,125
<i>Сътрудничество</i>	0,17	1,369	1,222	2,965	1,312	21	0,211
<i>Утвърждаване</i>	0,12	1,214	1,721	2,412	1,555	21	0,177
<i>Отговорност</i>	0,12	1,236	1,478	3,216	1,657	21	0,324
<i>Самоконтрол</i>	-0,11	0,412	1,411	2,965	1,478	21	0,236

Вариации в социалните умения между експериментална и контролна група

По-долу са представени резултатите от двоен Simple T – тест, целящ да установи дали има разлики в социалните умения между експерименталната група и контролната група след провеждането на извънкласни дейности за първата (виж Таблица 3).

Таблица 3: Средни разлики в социалните умения на ученици с умствена недостатъчност между експерименталната и контролната група (paired Simple T – Test).

Двойка 1-ва: експериментална контролна група срещу			95% CI of the difference		t	df	Sig.
	Mean	Std. Deviation	Lower	Upper			
<i>Общо за социални умения</i>	1,56	1,214	1,333	4,214	2,214	21	0,000
<i>Сътрудничество</i>	2,22	1,111	1,285	3,547	1,245	21	0,001
<i>Утвърждаване</i>	1,74	1,414	1,624	2,133	1,741	21	0,003
<i>Отговорност</i>	2,01	1,621	1,321	3,478	1,659	21	0,000
<i>Самоконтрол</i>	2,23	1,321	1,452	3,015	1,471	21	0,012

В обобщение, участието в извънкласни дейности подобрява социалните умения на учениците от експерименталната група по отношение на четирите изследвани области (сътрудничество, утвърждаване, отговорност, самоконтрол), но също така и за общия резултат. Разликата, сравняваща представянето в социалните умения в началото на учебната година и след прилагане на извънкласни дейности е статистически значима. Що се отнася до учениците от контролната група, има много леко подобрение в социалните умения в областта на сътрудничеството, утвърждаването и същевременно влошаване на уменията за самоконтрол.

Автор: Мария Алексакуди

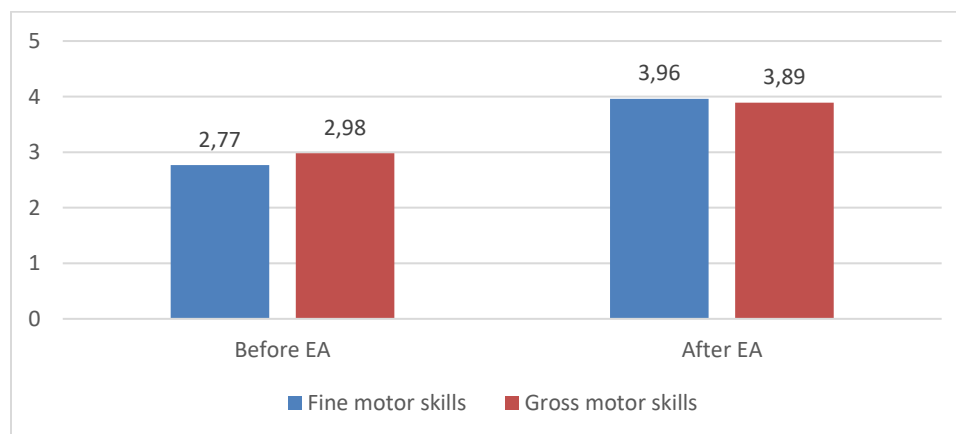
Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

Освен това няма статистически значими резултати. И накрая, сравнявайки представянето на учениците от двете групи след изпълнение на извънкласните дейности, се открие значително подобрение за учениците от експерименталния екип. В резултат на това е потвърдена **изследователската хипотеза 1**, според която участието в извънкласни дейности подобрява социалните умения (отговорност, сътрудничество, утвърждаване, самоконтрол) на учениците с умствена недостатъчност.

2.1.1 Въздействие на участието в извънкласни дейности върху двигателните умения на ученици с умствена недостатъчност

Вариации в двигателните умения в рамките на експерименталната група

Средното представяне на двигателните умения на учениците с умствена недостатъчност е по-ниско преди началото на извънкласните дейности в сравнение със съответното средно представяне след завършване на тези дейности. По-конкретно, средното представяне за подskalата „фини двигателни умения“ нараства от 2,77 преди участие в извънкласни дейности, до 3,96 след участие. За подskalата „обща скала на двигателните умения“ има средно увеличение на представянето от 2,98 до 3,89, докато за общия резултат на двигателните умения също има високо увеличение - средно от 2,88 до 3,92 (диаграма 3).

Диаграма 3: Средни разлики в двете субскали за двигателни умения на ученици с умствена недостатъчност преди и след участие в извънкласни дейности

Сдвоенят Simple T – тест показва, че има статистически значима разлика в средното представяне между двигателните умения на учениците преди и след участие в извънкласните дейности за двете подскали („фини двигателни умения“: $t = 2,111$; $df = 21$; $sig = 0,000 < 0,05$; („обща

Автор: Мария Алексакуди

Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

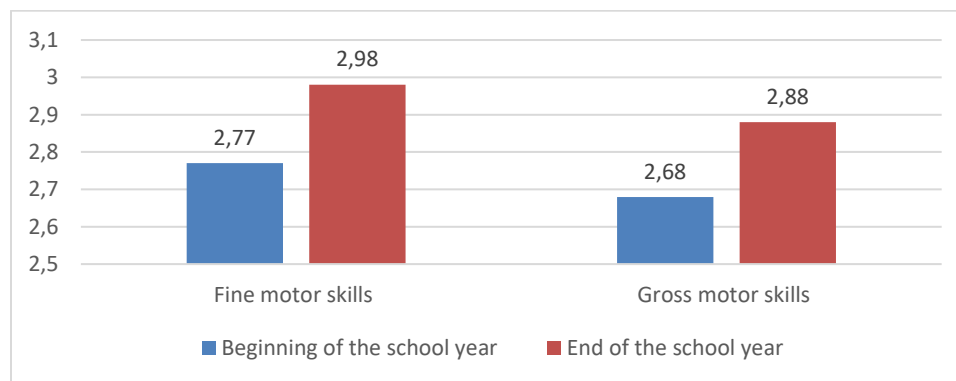
двигателни умения”: $t = 2,478$; $df = 21$; $sig = 0,000 < 0,05$), както и за общата скала на двигателните умения на учениците („обща оценка за двигателни умения”: $t = 3,215$ $df = 21$; $sig = 0,000 < 0,05$) (таблица 4).

Таблица 4: Средни разлики в двете субскали за двигателни умения на ученици с умствена недостатъчност преди и след участие в извънкласни дейности (paired Simple T – Test).

Двойка 1-ва: ученици с умствена недостатъчност			95% CI of the difference		t	df	Sig.
	Mean	Std. Deviation	Lower	Upper			
<i>преди - след участие в извънкласни дейности (общо за двигателни умения)</i>	1,04	1,354	1,321	4,326	3,215	21	0,000
<i>Фини двигателни умения</i>	1,19	1,145	1,222	4,236	2,111	21	0,000
<i>Груби двигателни умения</i>		0,987	1,321	4,001			

Вариации в двигателните умения в контролната група

Направена е статистическа оценка, за да се провери дали има статистически значими разлики в двигателните умения на учениците от контролната група. Според резултатите, средното представяне на двигателните умения на тези ученици не варира значително, докато средното представяне на подскалата „фина моторика“ нараства само от 2,77 в началото на учебната година до 2,98 в края и за субскалата „обща моторика“ средното увеличение е много ниско (от 2,68 до 2,88). И накрая, за общия резултат на социалните умения има ниско средно увеличение (от 2,73 на 2,88) (диаграма 4).

Диаграма 4: Средни разлики в двигателните умения на ученици с умствена недостатъчност от контролната група преди началото на училището и в края на учебната година

И накрая, според резултатите от сдвоения Simple T – тест няма статистически значима разлика в средното представяне на двигателните умения на учениците преди и в края на учебната година за („фини двигателни умения“: $t = 1,123$; $df = 21$; $sig = 0,069 > 0,05$; („общи двигателни умения“: $t = 1,214$; $df = 21$; $sig = 0,099 > 0,05$), както и за общата скала на социалните умения на учениците („общ резултат за социални умения ”: $t = 1,111$; $df = 21$; $sig = 0,131 > 0,05$) (виж таблица 5).

Таблица 5: Средни разлики в двигателните умения на ученици с умствена недостатъчност преди и след участие в извънкласни дейности (paired Simple T – Test).

Двойка 1-ва: Ученици с умствена недостатъчност			95% CI of the difference		t	df	Sig.
	Mean	Std. Deviation	Lower	Upper			
<i>преди - след участие в извънкласни дейности (общо за двигателни умения)</i>	0,99	1,425	1,121	3,652	3,478	21	0,000
<i>Фини двигателни умения</i>	0,98	1,211	1,123	3,755	2,695	21	0,000
<i>Груби двигателни умения</i>	1,01	0,986	1,021	3,426	2,748	21	0,022

Вариации в двигателните умения между експериментална и контролна група

По-долу са представени резултатите от двоен Simple T – тест, целящ да установи дали има разлики в двигателните умения между експерименталната група и контролната група след изпълнение на извънкласни дейности за първата група (виж Таблица 6).

Таблица 6: Средни разлики в социалните умения на ученици с умствена недостатъчност между експерименталната и контролната група (paired Simple T – Test).

Двойка 2-ра: експериментална срещу контролна група			95% CI of the difference		t	df	Sig.
	Mean	Std. Deviation	Lower	Upper			
<i>Общо за социални умения</i>	1,56	1,214	1,333	4,214	2,214	21	0,000
<i>Фини двигателни умения</i>	2,22	1,111	1,285	3,547	1,245	21	0,001
<i>Груби двигателни умения</i>	1,74	1,414	1,624	2,133	1,741	21	0,003

В обобщение, според резултатите участието в извънкласни дейности подобрява двигателните умения на учениците от експерименталната група по отношение на двете изследвани

Автор: Мария Алексакуди

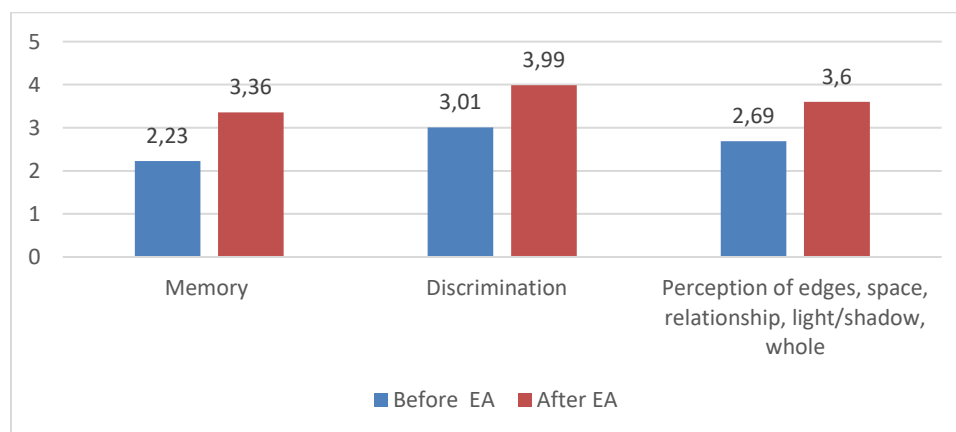
Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

области (фина и груба моторика), но и за общия резултат. Разликата, сравняваща представянето в двигателните умения в началото на учебната година и след прилагане на извънкласни дейности е статистически значима. По отношение на контролната група учениците, които не са участвали в извънкласни дейности, а са посещавали само курсовете, определени в съответствие с учебната програма, имат много леко подобрене на двигателните умения и няма статистически значими резултати. И накрая, сравнявайки представянето на учениците от двете групи след изпълнение на извънкласни дейности, се открие значително подобрене за учениците от експерименталния екип. В резултат на това е потвърдена **изследователската хипотеза 2**, според която участието в извънкласни дейности подобрява двигателните умения (фини и груби) на учениците с умствена недостатъчност.

2.1.2 Въздействие на участието в извънкласни дейности върху перцептивните умения на учениците с умствена недостатъчност

Вариации в двигателните умения в рамките на експерименталната група

В този раздел е направена статистическа оценка, за да се контролира дали има статистически значими разлики в перцептивните умения на учениците преди и след участие в извънкласни дейности. Първоначално средното представяне за подskalата „памет“ нараства от 2,23 преди участие в извънкласни дейности до 3,36 след участие. За подskalата „дискриминация“ има средно увеличение на резултатите от 3,01 на 3,99, докато за подskalата „възприемане на граници, пространство, връзка, светлина/сянка, цялост, има средно увеличение от 2,69 на 3,44. За общия резултат на уменията за възприемане също има голямо увеличение средно от 2,64 до 3,60 (диаграма 5).

Автор: Мария Алексакуди

Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

Диаграма 5 Средни разлики в трите субскали за перцептивни умения на ученици с умствени затруднения преди и след участие в извънкласни дейности

Горните разлики в средното представяне между перцептивните умения на учениците преди и след участие в извънкласните дейности са статистически значими за трите субскали („памет“: $t = 2,456$; $df = 21$; $sig = 0,000 < 0,05$); („дискриминация“: $t = 2,998$; $df = 21$; $sig = 0,001 < 0,05$), („възприемане на граници, пространство, връзка, светлина/сянка, цялост“: $t = 2,649$; $df = 21$; $sig = 0,003 < 0,05$), както и за общата скала на двигателните умения на учениците („обща оценка за двигателни умения“: $t = 3,632$; $df = 21$; $sig = 0,000 < 0,05$) (таблица 7).

Таблица 7: Средни разлики в двете субскали за двигателни умения на ученици с умствена недостатъчност преди и след участие в извънкласни дейности (paired Simple T – Test).

Двойка 3-та: Ученици с умствена недостатъчност			95% CI of the difference		t	df	Sig.
	Mean	Std. Deviation	Lower	Upper			
<i>преди - след участие в извънкласни дейности (общо за перцептивни умения)</i>	1,28	1,265	1,121	4,011	2,632	21	0,000
<i>памет</i>	1,13	0,989	1,119	4,212	2,456	21	0,000
<i>Дискриминация</i>	0,98	0,347	1,254	4,100	2,998	21	0,001
<i>Възприемане на граници, пространство, връзка, светлина/сянка, цялост</i>	0,91	1,236	1,222	3,989	2,649	21	0,003

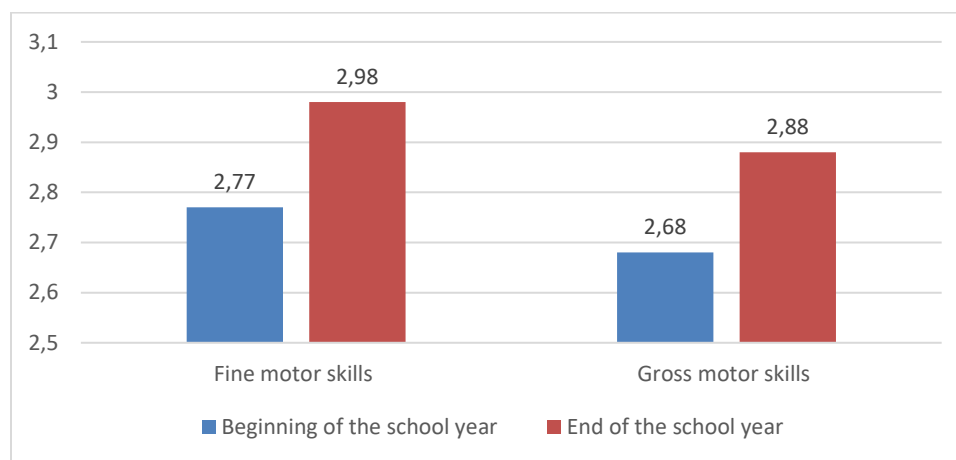
Вариации в двигателните умения в контролната група

Направена е статистическа оценка, за да се провери дали има статистически значими разлики в перцептивните умения на учениците от контролната група, които не участват в извънкласни дейности, а са посещавали само курсове по учебната програма. Направена е съпоставка между средното представяне по критериите - перцептивни умения - в началото и в края на учебната година. Според резултатите, средното представяне на перцептивните умения на тези ученици не варира. Средното представяне за субскалата „дискриминация“ нараства само от 2,72 в началото на учебната година до 3,01 в края, докато за субскалата „възприятие за граници, пространство, връзка, светлина/сянка, цялост“ - средното увеличение е много ниско (от 2,36 до 2,48). За субскалата „памет“ има по-високо подобрене (от 2,89 на 3,44). И накрая, за общия резултат на перцептивните умения има ниско средно увеличение (от 2,55 на 3,02). Горните

Автор: Мария Алексакуди

Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

результати са илюстрирани на диаграма 6, където е установено, че за двете подскали, които измерват перцептивните умения на учениците, има слабо подобрене. Само за подскалата „памет“ подобренето е по-високо.

Диаграма 6: Средни разлики в перцептивните умения на ученици с умствена недостатъчност от контролната група преди началото на училището и в края на учебната година

Резултатите от Simple T – Test показват, че няма статистически значима разлика в средното представяне на перцептивните умения на учениците преди и в края на учебната година за („дискриминация“: $t = 1,425$; $df = 21$; $sig = 0,125 > 0,05$; („възприемане на граници, пространство, връзка, светлина/сянка, цялост“: ($t = 1,659$; $df = 21$; $sig = 0,098 > 0,05$), както и за общата скала на социалните умения на учениците („обща оценка за социални умения“: $t = 1,623$; $df = 21$; $sig = 0,121 > 0,05$) Само за скалата „памет“ има статистически значима разлика в средното представяне на уменията на учениците ($t = 2,659$; $df = 21$; $sig = 0,042 < 0,05$) (таблица 8).

Таблица 8: Средни разлики в перцептивните умения на ученици с умствена недостатъчност преди и след участие в извънкласните дейности (paired Simple T – Test).

Двойка 3-та: Ученици с умствена недостатъчност			95% CI of the difference		t	df	Sig.
	Mean	Std. Deviation	Lower	Upper			
<i>преди - след участие в извънкласни дейности (общо за социалните умения)</i>	0,47	1,444	1,123	2,985	1,623	21	0,121
<i>Памет</i>	0,55	1,102	1,123	3,569	2,659	21	0,042
<i>Дискриминация</i>	0,16	0,71	1,021	2,659	1,425	21	0,125

Автор: Мария Алексакуди
 Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

<i>Възприемане на граници, пространство, връзка, светлина/сянка, цялост</i>	0,12	0,689	1,452	2,745	1,659	21	0,098
---	------	-------	-------	-------	-------	----	-------

Вариации в двигателните умения между експериментална и контролна група

По-долу са представени резултатите от двоен Simple T – тест, целящ да разкрие дали има разлики в перцептивните умения между експерименталната група и контролната група след изпълнението на извънкласните дейности за (таблица 9).

Таблица 9: Средни разлики в социалните умения на ученици с умствена недостатъчност между експерименталната и контролната група (paired Simple T – Test).

Двойка 3-та: експериментална срещу контролна група			95% CI of the difference		t	df	Sig.
	Mean	Std. Deviation	Lower	Upper			
<i>Общо за социални умения</i>	0,90	1,656	1,147	3,656	3,214	21	0,000
<i>Памет</i>	-0,08	1,222	1,214	4,121	2,698	21	0,000
<i>Дискриминация</i>	1,11	1,752	1,321	3,654	1,555	21	0,000
<i>Възприемане на граници, пространство, връзка, светлина/сянка, цялост</i>	1,12	1,656	1,101	3,214	1,478	21	0,000

В обобщение, според резултатите, участието в извънкласни дейности подобрява перцептивните умения на учениците от експерименталната група по отношение на трите изследвани области (памет, дискриминация, възприятие на граници, пространство, връзка, светлина/сянка, цялост), но също така за общата оценка. Разликата, сравнявайки представянето на перцептивните умения в началото на учебната година и след прилагане на извънкласни дейности, е статистически значима. По отношение на контролната група, учениците, които не са участвали в извънкласни дейности, а са посещавали само курсовете, определени в съответствие с учебната програма, имат много леко подобрене в перцептивните умения и няма статистически значими резултати. И накрая, сравнявайки представянето на учениците от двете групи след изпълнение на извънкласни дейности, се открие значително подобрене за учениците от експерименталния екип. В резултат на това е потвърдена изследователската **хипотеза 3**, според която участието в извънкласни дейности подобрява перцептивните умения (памет, дискриминация, възприемане на граници, пространство, връзка, светлина/сянка, цялост) при учениците с умствена недостатъчност.

Автор: Мария Алексакуди

Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

2.1.3 Въздействие на участието в извънкласни дейности върху социалното включване на ученици с умствена недостатъчност

В този раздел са представени резултатите относно това дали участието в извънкласни дейности на ученици с умствена недостатъчност подобрява тяхното социално включване. Социалното включване е изчислено като общ резултат от представянето на социалните, двигателните и перцептивните умения на учениците. Според резултатите от изследването съществуват статистически значими разлики в средното социално включване на учениците преди и след участие в извънкласни дейности ($t = 4,123$; $df = 21$; $sig = 0,000 < 0,05$). Това участие подобрява тяхното социално включване (таблица 10).

Таблица 10: Средни разлики в социалното включване на ученици с умствена недостатъчност преди и след участие в извънкласни дейности (paired Simple T – Test).

Двойка 4-та: преди - след участие в извънкласни дейности			95% CI of the difference		t	df	Sig.
	Mean	Std. Deviation	Lower	Upper			
<i>Общ резултат за социално включване</i>	1,12	1,757	1,012	4,12	4,123	21	0,000

2.1.4 Различия във въздействието на извънкласните дейности върху социалното включване на ученици с умствена недостатъчност в зависимост от техните демографски характеристики

В този раздел са представени резултатите относно това дали има разлики във въздействието на извънкласните дейности върху социалното включване на ученици с умствена недостатъчност в зависимост от техните демографски характеристики. По отношение на пола резултатите са статистически незначими, както за общия резултат, който измерва социалното включване ($t = 1,124$; $df = 21$; $sig = 0,069 > 0,05$), така и за трите изследвани елемента от умения (социални умения $t = 1,645$; $df = 21$; $sig = 0,125 > 0,05$; двигателни умения $t = 2,141$; $df = 21$; $sig = 0,634 > 0,05$ и перцептивни умения $t = 1,989$; $df = 21$; $sig = 0,478 > 0,05$). Следователно няма разлики в зависимостта от пола на учениците (таблица 11).

Таблица 11: Разлики във въздействието на извънкласните дейности върху социалното включване на ученици с умствена недостатъчност в зависимост от техния пол

	Пол	N	Mean	Std. Deviation	t	df	Sig.

Общ резултат за социално включване	Мъжки	7	3,79	1,236	1,124	21	0,069
	Женски	5	3,99	1,475			
<i>Социални умения</i>	Мъжки	7	4,01	0,989	1,645	21	0,125
	Женски	5	4,12	1,475			
<i>Двигателни умения</i>	Мъжки	7	3,45	1,659	2,141	21	0,634
	Женски	5	3,65	1,784			
<i>Перцептивни умения</i>	Мъжки	7	3,98	1,653	1,989	21	0,478
	Женски	5	4,11	1,569			

По същия начин, по отношение на възрастта на учениците, резултатите също са статистически незначими както за общия резултат, който измерва социалното включване ($t = 1,452$; $df = 21$; $sig = 0,112 > 0,05$), така и за трите изследвани позиции за умения (социални умения $t = 1,366$; $df = 21$; $sig = 0,098 > 0,05$; двигателни умения $t = 1,989$; $df = 21$; $sig = 0,214 > 0,05$ и перцептивни умения $t = 1,236$; $df = 21$; $sig = 0,211 > 0,05$). Следователно няма разлики в зависимост от възрастта на учениците (таблица 12).

Таблица 12: Разлики във въздействието на извънкласните дейности върху социалното включване на ученици с умствена недостатъчност в зависимост от тяхната възраст

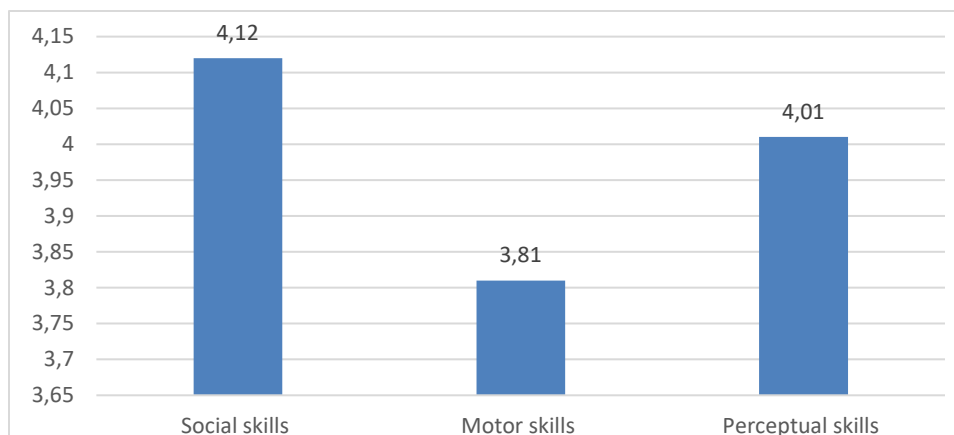
	Възраст	N	Mean	Std. Deviation	t	df	Sig.
Общ резултат за социално включване	14-16	8	3,68	1,328	1,452	21	0,112
	17-21	4	3,88	1,458			
<i>Социални умения</i>	14-15	8	4,21	1,647	1,366	21	0,098
	16-17	4	4,30	1,111			
<i>Двигателни умения</i>	14-15	8	3,67	1,478	1,989	21	0,214
	16-17	4	3,89	1,648			
<i>Перцептуални умения</i>	14-15	8	4,11	1,557	1,236	21	0,211
	16-17	4	4,36	1,632			

Въз основа на гореизложеното се потвърждава **хипотеза 4**, според която няма значими разлики в степента, в която участието в извънкласни дейности влияе върху социалното включване на учениците с умствена недостатъчност в зависимост от техните демографски характеристики.

2.1.5 Различия във възприятията на учителите относно въздействието на извънкласните дейности върху социалното включване на ученици с умствена недостатъчност

В този раздел се изследват възприятията на учителите относно приноса на извънкласните дейности за по-добро социално включване на ученици с умствена недостатъчност. Учителите до голяма степен са съгласни, че участието на ученици с умствена недостатъчност в извънкласни дейности допринася значително за подобряване на тяхното социално включване, тъй като средно

отговорите за общия резултат са положителни (Mean = 3,98; SD = 1,283). Според мненията на учителите най-голям принос имат социалните умения (Mean = 4,12; SD = 1,147), следвани от перцептивните (Mean = 4,01; SD = 1,245) и накрая двигателните умения (Mean = 3,81; SD = 1,458) (диаграма 7).

Диаграма 7 Възприятията на учителите за въздействието на извънкласните дейности върху социалните, двигателните и перцептивните умения на учениците с умствена недостатъчност

Резултатите от таблица 13 показват, че има статистически значима положителна връзка между възприятията на учителите относно важността на извънкласните дейности и степента на подобрене в уменията на учениците (социални умения: $r = 0,675$, $\text{sig} < 0,01$; двигателни умения: $r = 0,569$, $\text{sig} < 0,05$; перцептивни умения: $r = 0,635$, $\text{sig} < 0,01$) след участие в тези дейности.

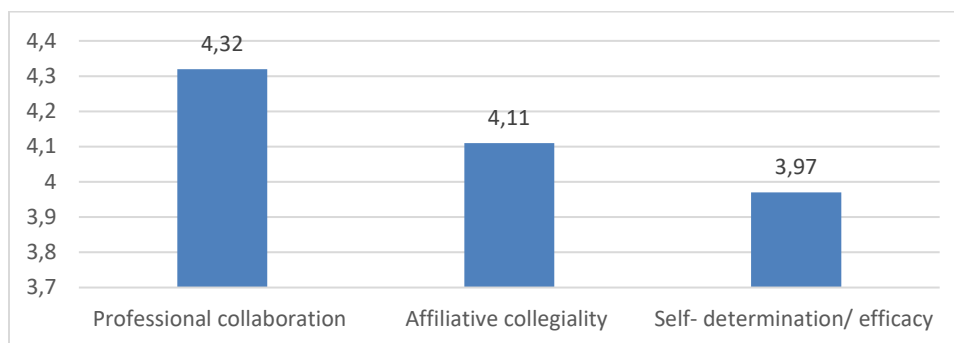
Таблица 13: Връзка между възприятията на учителите за приноса на извънкласните дейности и степента на подобряване на социалните, двигателните и перцептивните умения на учениците

	Възприятията на учителите за приноса на извънкласните дейности
Социални умения	0,675**
Двигателни умения	0,569*
Умения за възприемане	0,635**
Общ резултат за социално включване	0,741**

Следователно **Хипотеза 6**, според която колкото по-положителни са възприятията на учителите за важността на извънкласните дейности, толкова по-положителни са техните оценки за подобряването на социалните, двигателните и перцептивните умения на учениците с умствена недостатъчност, се потвърждава.

2.1.6 Въздействието на училищната култура върху приноса на извънкласните дейности за социалното включване на ученици с умствена недостатъчност.

Учителите изразяват положителни възприятия за културата на училището, в което се прилага експерименталната процедура. С други думи, това е училище с култура на сътрудничество, тъй като полученият общ резултат е средно близък до отговора „съгласен“ (Mean = 4,13, SD = 1,527). По-специално, учителите до голяма степен са съгласни, че има много добро ниво на сътрудничество между учителите при решаването на проблеми от професионално естество (Mean = 4,32, SD = 1,245). В допълнение, удовлетворението на учителите от колективната работа е високо, което означава, че учителите се подкрепят взаимно и се чувстват до голяма степен като екип (Mean = 4,11, SD = 1,647). И накрая, средната стойност за подskalата „самоопределение/ефикасност“ също е висока, което означава, че учителите са склонни да работят за обща визия (диаграма 8).

Диаграма 8: Възприятията на учителите за училищната култура

Резултатите от таблица 14 показват, че има статистически значима положителна връзка между училищната култура на сътрудничество и степента на подобрене в уменията на учениците (социални умения: $r = 0,842$, $\text{sig} < 0,01$; двигателни умения: $r = 0,456$, $\text{sig} < 0,05$; перцептивни умения: $r = 0.555$, $\text{sig} < 0.01$) след участие в извънкласни дейности.

Таблица 14: Връзка между възприятията на учителите за училището и степента на подобряване на социалните, двигателните и перцептивните умения на учениците чрез извънкласни дейности

	Училищна култура на сътрудничество
Социални умения	0,842**
Двигателни умения	0,456*

Автор: Мария Алексакуди

Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

Умения за възприемане	0,555*
Общ резултат за социално включване	0,812**

Следователно **Хипотеза 7**, според която колкото училищната култура е на сътрудничество, толкова по-положително е подобряването на социалните, двигателните и перцептивните умения на учениците с умствена недостатъчност я след участие в извънкласни дейности, се потвърждава.

2.2 Резултати от качествено изследване

В този раздел са представени резултатите от качествено изследване, възникнали след съответния анализ на данните, събрани от интервютата с участващите учители.

2.1.7 Мнения на учителите относно важността на социалното включване на учениците с умствена недостатъчност

От анализа на първичните данни от качествено изследване е установено, че участващите учители в настоящото изследване имат високо разбиране за термина „социално интегриране“, тъй като го свързват със способностите и възможностите, дадени на хората, за да участват равностойно и с достойнство в обществото. Например учител (teacher - Т) Т3 заявява, че *„социалното включване и интегриране“ е процесът, при който индивидът, особено този с някои нарушения, успява да стане равноправен член на нашето общество... това не е лесен процес и не се случва за една нощ. Това изисква времето и усилията на всички.*” Освен това учителите осъзнават, че това е сложен и многоизмерен въпрос. В тази насока Т6 твърди: *„социалното включване има политически, икономически и културни измерения и разбира се, то работи на различни социални нива... също така се влияе от много измерения, свързани с идентичността на индивида... така че разбирате колко сложен е целият въпрос”.*

По-специално, фокусирайки се върху учениците с умствена недостатъчност, изглежда, че учителите смятат социалното включване на тези ученици за изключително важно, тъй като то определя качеството на техния живот. В тази насока учител Т6 заявява *„Социалното включване на учениците с умствена недостатъчност е много важно. И този въпрос е многоизмерен, тъй като е свързан с работата, която ще намерят, с качеството на социалните отношения, които ще успеят да развият, със способността им да се обслужват, да се самоопределят... има много, много проблеми и те са много важни.”*

2.1.8 Мнения на учителите за важността на извънкласните дейности

От отговорите на учителите се вижда, че са разбрали какво означава извънкласна дейност. Както повечето от тях споменават, тези дейности могат да се провеждат както извън, така и вътре в училището. Също така учителите са съгласни, че извънкласните дейности се откъсват от строгата структура на учебните програми и са по-креативни и интересни за учениците. Те водят до учене и развитие на умения по творчески начин. Например, учител Т3 заявява *„извънкласните дейности са много важни за учениците...те учат по време на игра...това е творчески процес и е толкова важен за развитието на социалните умения”*. Учителят Т1 се фокусира върху факта, че извънкласните дейности допринасят за учене чрез преживяване въз основа на опита на учениците: *„всичко, което надхвърля стерилното знание и запомняне, предлага възможност за учене чрез преживяване. Това се случва в извънкласните дейности. Учениците се учат чрез опит и затова харесват този процес и той работи“*. Освен това се оказва, че учителите свързват извънкласните дейности с интердисциплинарното обучение в различни научни области. В тази насока учителят Т5 заявява *„...чрез извънкласни дейности можете да съчетаете много науки...музика, изкуство, театър, математика, език, история, околна среда...това интердисциплинарно обучение е много ефективно“*. И накрая, извънкласните дейности не са свързани само с обучение и социализация извън класната стая, но и с възможността за прилагането им в училищната среда. Например Т2 споменава *„много ученици посещават извънкласни дейности след училище. Но през последните години в училището се изпълняват много свързани програми и действия и това е много важно...училището се променя...”* От отговорите на учителите също се установява, че има нужда от повече организирани програми. Изглежда, че извънкласните дейности обикновено се провеждат индивидуално през учебната година, без голяма продължителност и без да се основават на точно определен план. В тази насока учител Т2 заявява *„... извънкласните дейности в училищата и особено в специалните училища не са добре организирани, с малки изключения“*.

Горното обяснява и факта, че много малко учители заявяват, че в миналото са организирани или участвали в извънкласни дейности в училище. Във всички случаи не става дума за нещо организирано, а за нещо случайно. Например учител Т8 споменава *„...в друго училище веднъж организирах извънкласни спортни дейности за един ден. Децата се забавляваха.”* Следователно е очевидно, че извънкласните дейности наистина не са част от програмата, не са добре организирани и не изглежда да се използват иновативни техники и методи.

Автор: Мария Алексакуди

Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

2.1.9 Ползи от извънкласните дейности за ученици с нарушения

Участниците изразяват много висока степен на удовлетворение от програмата за извънкласни дейности, реализирана за нуждите на този дисертационен труд, като подчертават, че тя е била много полезна за учениците и добре организирана. Например учител Т5 споменава *„невероятно преживяване, учениците избягаха от стерилния процес на предаване на знания в традиционния урок“*. Въпросният учител прави сравнение между извънкласни и училищни дейности, като подчертава положителния принос на първите. Учител Т2, както и Т4, заявяват, че такива извънкласни програми трябва да бъдат създадени в училищата, защото имат положителен ефект върху развитието на учениците. Важно е да се обърне внимание и на изявлението на Т7. Конкретният преподавател посочва, че извънкласните програми са важни не само за учениците, но и за самите учители, като допринасят за тяхното собствено професионално развитие. Учителите изглежда учат чрез сътрудничество. По-специално, Т7 заявява *„От само себе си се разбира, че тези дейности и като цяло цялата програма бяха много полезни за учениците. Мисля обаче, че беше от полза и за нас, учителите. Аз лично смятам, че съм се учил от колегите.“*

Фокусирайки се повече върху ползите за учениците, от изявенията на учителите се установява, че извънкласните дейности допринасят до голяма степен за развитието на социалните умения главно поради непрекъснатото взаимодействие между учениците, поемането на отговорност в груповата работа, развитието на умения за самоконтрол и т.н. Например учител Т1 заявява: *„... извънкласните дейности, които внедрихме, подобриха социалните умения на учениците... Преди всичко те се научиха да си сътрудничат с търпение... да чакат... контролират себе си. Повечето от дейностите също изискваха работа в екип.“* В допълнение, учителите заявиха, че също са забелязали подобрене на двигателните умения на учениците, главно по време на извънкласните дейности, които изискват фини двигателни умения. В тази насока учител Т5 споменава *„...в много от дейностите учениците упражняваха фини двигателни умения... те рязаха хартия, правеха бисквитки, грижеха се за растения и т.н....разбира се, те също така подобриха грубите умения като като например по време на спортните дейности“*. Характерно е и изявлението на учителя Т6: *„...поради използването на реални изображения, слухови стимули и различни материали, забелязах и подобрене в перцептивните умения на някои ученици, като по-добра памет, но и по-добро възприятие на себе си и отношенията между обектите.“*

Автор: Мария Алексакуди

Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

2.1.10 Баристри пред участието на ученици с умствена недостатъчност в извънкласните дейности

Въпреки ползите от извънкласните дейности, от изявленията на учителите се установи, че има и пречки пред изпълнението на програмата. Първата голяма бариера изглежда е ограниченото време и натиск на учителите да следват насоките на учебната програма във връзка с преподаването на основните предмети. С други думи, учителите са подложени на натиск да спазват определени часове за преподаване на своите предмети и в резултат на това е изключително трудно да се интегрират извънкласните дейности в учебните часове. Но това се наложи, защото много от учениците пътуват с автобуси до домовете си, които идват в определен час след края на учебните занятия. Така оставането на учениците в училище следобед например е невъзможно. В тази насока учител Т2 заявява: „...изобщо не беше лесно да се намери свободно време за провеждане на извънкласни дейности“. Друга пречка е разделянето на учениците на две групи, въпреки че това бе необходимо за нуждите на завършване на експерименталния процес. Например учител Т8 заявява: „Имахме оплаквания от ученици, които не участваха в извънкласните дейности, а продължаваха да водят уроците си само в класните стаи на училището. Знам, че колегата е правил изследване и не е било възможно да се включат и те, но беше пречка.“ И накрая, важно е да се отбележи, че училищната администрация, както и родителите, изглежда до голяма степен са подкрепили учителите в изпълнението на програмата за извънкласни дейности, както морално, така и материално. Например учител Т1 заявява „Директорът ни помогна много...той е отличен“, по същия начин Т4 споменава „без помощта на директора нищо от това не би било възможно...“

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Целта на настоящия дисертационен труд е да се проучи дали участието на ученици с умствена недостатъчност в училищни извънкласни дейности, допринася за тяхното по-добро и по-ефективно социално включване. Основната хипотеза е, че учениците с умствена недостатъчност, които участват в училищни извънкласни дейности, развиват по-добре своите умения и следователно постигат по-ефективно социално включване, отколкото учениците с умствена недостатъчност, които не участват в извънкласни дейности. Първоначално първите три изследователски хипотези на дисертацията са потвърдени според факта, че участието в училищни извънкласни дейности подобрява социалните, двигателните и перцептивните умения на учениците с умствена недостатъчност. С други думи, извънкласните дейности спомагат за по-добрата социална интеграция на учениците с умствена недостатъчност. Това произтича от факта, че извънкласните дейности предлагат възможност за съвместно, изследователско и преживяващо обучение по интересен и оригинален начин. Учениците имат възможност да работят заедно в групи или дори когато работят сами по даден предмет, те са помолени да уважават останалите, да чакат на опашка и да следват процедурите. Освен това много от реализираните извънкласни дейности изискват използването на двигателните и перцептивните умения на учениците, за които също се наблюдават значителни подобрения. Всичко това подобрява уменията за сътрудничество, самоконтрол, отговорност, емпатия, които са важни социални умения, необходими за постигане на независим живот. Това е много важно за учениците с умствена недостатъчност, като се има предвид, че в допълнение към дефицитите в когнитивното функциониране, те също имат дефицити в адаптивното функциониране. В тази насока се разкри, че до голяма степен допринасят извънкласните дейности. Въпреки значителните ограничения, които съществуват в гръцките училища, като липсата на инфраструктура и логистично оборудване, но също и ограниченото време на учителите, поради натиска да следват инструкциите на учебната програма, е възможно да се завърши програмата за извънкласни дейности, провеждана и представена в изследването. Ключов фактор, който помогна за това, са положителните нагласи и намерения на учителите, но също така и културата на сътрудничество в училището с подкрепата на директора. В крайна сметка това изследване потвърди, че тези външни фактори наистина оказват влияние върху степента на ефективност на извънкласните дейности. Наистина в едно работещо училище. Наистина в училище, което функционира като общност, в която всички си сътрудничат и обменят мнения, постепенно се превръща в общност за учене. Следователно може да се твърди, че програмата за

Автор: Мария Алексакуди

Научен ръководител: проф. Катерина Караджова

извънкласни дейности, освен положителен принос за подобряване на социалната интеграция на учениците, е и начин за подобряване на училището чрез развитие на всички членове на училището.

ПРИНОС НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Изследването първоначално допринася за обогатяване на съществуващата литература относно прилагането на нови практики и особено извънкласни дейности за ученици с умствена недостатъчност с цел подобряване на техните социални умения. На практическо ниво настоящото изследване разкрива програма от извънкласни дейности, които могат да се прилагат в училище и които ще допринесат за ефективната интеграция на ученици с умствена недостатъчност.

ПРЕПОРЪКИ КЪМ ПРАКТИКАТА

1. Прилагане на програми за обучение на учители, относно приноса на извънкласните дейности за развитието на социалните умения на учениците
2. Сътрудничество между училища в Гърция и чужбина за информиране и прилагане на иновативни практики, свързани с извънкласни дейности за ученици с умствена недостатъчност.
3. Проучване на начини за оптимизиране на образователните политики за включване на извънкласни дейности в учебните програми

СПИСЪК С ПУБЛИКАЦИИ

1. „Възможности за социално включване на ученици с умствена недостатъчност по време на извънкласни дейности“ – Мария Алексакуди – „Образование и изкуства: традиции и перспективи“ - университетско издателство „Софийски Университет“ – ТОМ 2020, стр.396
2. „Извънкласните дейности като начин за социално включване на ученици с умствена недостатъчност“ - Мария Алексакуди – „Образование и изкуства: традиции и перспективи“ - университетско издателство „Софийски Университет“ – ТОМ 2020, стр.400
3. „Влиянието на извънкласните дейности върху социалното включване на ученици с умствена недостатъчност“- „Образование и изкуства: традиции и перспективи“ - университетско издателство „Софийски Университет“ – ТОМ 2023, стр.627

Автор: Мария Алексакуди

Научен ръководител: проф. Катерина Караджова